

KONTROWERSJE WOKÓŁ HERBU ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ. O WŁAŚCIWY HERB DOBREJ ZIEMI

Prolegomena

Przyjmuje się, że nazwa własna (a nie – jak chce tego *Nowy słownik ortograficzny PWN* – tylko geograficzna) „Ziemia Dobrzyńska” wzięła się od jednego z pierwszych grodów średniowiecznych, zlokalizowanym na wyniesieniu wiślanym – Dobrzyń (nad Wisłą), zwanym później (aż do dziś) Górą Zamkową. Dziś jest to miejsce wczesnośredniowiecznego grodziska, wznoszącego się na wysokości 96 m n.p.m. W XIII w. osadzeni tu zostali Kawalerowie Mieczowi, nazwani, od miejsca lokacji, Braćmi Dobrzyńskimi. Potem w tym miejscu znajdował się niewielki zamek kasztelana dobrzyńskiego, zniszczony przez Krzyżaków w czasie ich najazdu na Ziemię Dobrzyńską w sierpniu 1409 r., nigdy już nieodbudowany. Dziś o tym miejscu i jego historii przypomina wyniosły krzyż, ustawiony na Górze Zamkowej, nad Zalewem Wiślanym. Stoi on tam jak azymut, wskazujący, że właśnie stamtąd, od dobrzyńskiego krzyża na Wisłą rozpościera się aż do sześciu innych, granicznych rzek Ziemia, Dobrzyńską nazwana.

Sama zaś nazwa Dobrzyń (*Dobrinum, Dobrinia, Dobrinensis*, znacznie później także *Dobrzeń*) pochodzi zapewne od imion złożonych typu Dobrogost, Dobromir¹ lub Dobrosław, bądź też – co wydaje się bardziej racjonalne – od wyrazów pospolitych: 1. przymiotników – „dobry”, „dobre” (urodzajne, dobre gleby); 2. rzeczowników – „dabra” (w jęz. łacińskim – *phar anx*, tj. parów, wąż²), „dobro” (w jęz. łacińskim – *bonum*, tj. dobro, zysk, pomyślność), „doba” (w języku staropolskim – *ta dob*, potem – „będący na czasie”, „odpowiedni”), „dobra” (własność, posiadłość ziemską), gdzie we wszystkich określeniach występuje wspólny morfem – *dob*³. Z tych powodów Ziemię Dobrzyńską można „tytułować” – jasne, że ze względów uczuciowych – Dobrą Ziemią⁴. W połowie XIX w. ks. Maciej Smoleński (więzień carski za udział w powstaniu styczniowym) w swojej pracy o czterech kościołach w Ziemi Dobrzyńskiej, zauważył, że początkowo „mieszkańcy Golubia i dalszych wiosek położonych w ziemi chełmińskiej na północ od Drwency, wspominając o kraju po drugiej stronie tej rzeki położonym, nie nazywali go dobrzyńską, lecz Dobrzyńiem, np. poszedł na Dobrzyń, - wrócił z Dobrzyńia, zamiast na dobrzyńską, z dobrzyński”⁵. Jednak kilkanaście lat później - jak odnotował Oskar Kolberg – lud miejscowy już powszechnie nazywał tę ziemię „Dobrzyńską”, określając przy tym, że ktoś np. „mieszka na Dobrzyńsce”, „przyjechał lub jedzie z Dobrzyńskiej”⁶, tak zresztą jak chce tego współczesny poeta tej ziemi:

„Ziemia Dobrzyńska
nie tylko moje Kochanie

¹ Dobromir – staropolskie imię męskie, złożone z członów *Dobro-* (dobry) i *-mir* (pokój, spokój, dobro). Mogło ono oznaczać „obyś był dobry jako twórca/obronca pokoju”. Imię to jest notowane od 1265 r.

² *Phar anx*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. 4, Warszawa 2007, s. 152.

³ *Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, red. E. Polański, Warszawa 1996, s. 130; *Dobry*, [w:] K. Długosz-Kurczabowa, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2006, s. 104-105; *Bonum*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. 1: A-C, Warszawa 2007, s. s. 374. Morfem (z gr. *morphē* – kształt, forma) – najmniejsza, niepodzielna znaczeniowo, część wyrazu.

⁴ Zob. M. Krajewski, *Koryfeusz Dobrej Ziemi* (prof. J. Pietrkiewicz 1916-2007), Rypin 2008, *passim*.

⁵ M. Smoleński, *Cztery kościoły w ziemi dobrzyńskiej*, Lwów 1869, s. 133.

⁶ O. Kolberg, *Właściwości, pieśni i tańce ludu Ziemi Dobrzyńskiej*, (Osobne odbicie ze „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. VI, dział III), Kraków 1882, s. 3.

*na niej może od Dobryni
Dobrzyńscy mieszkają dobrzy sławiący dobro
tu dobre wsie Wioska Dobre Dobrzejewice i dobrze...⁷.*

Stolicą historycznej Ziemi Dobrzyńskiej był (i jest) Dobrzyń (nad Wisłą). Dodanie do nazwy członu „nad Wisłą” wynikało z potrzeby, która zrodziła się znacznie później, bowiem w pewnym momencie (1789 r.) pojawił się także Dobrzyń (nad Drwęcą), nazywany przedtem „Przedmieściem Golubskim”, należący do właściciela sąsiednich dóbr Sokołowo.

Od Dobrzynia więc (może od *Dobrzienia*) została wzięta w pierwszej połowie XIII w. nazwa „księstwo dobrzyńskie”⁸, a potem „Ziemia Dobrzyńska”, równa zawsze (mimo prób włączania do innych) województwu, samodzielnie rządząca się i posiadająca podstawowe atrybuty niezależności, w tym przede wszystkim:

- wcale nie miały obszar, wyznaczony niezwykle naturalnymi granicami, tj. siedmioma rzekami,
- chorągiew rycerską,
- herb nawiązujący wprost do wizerunku króla Kazimierza Wielkiego,
- sejmik, obradujący w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Lipnie,
- miejsce okazowania (popisy) rycerstwa dobrzyńskiego jako elementu składowego królewskiego i narodowego oręża, odbywane na podlipnowskich polach, itp.

W sposób niebudzący wątpliwości kwestię odrębności Ziemi Dobrzyńskiej kompetentnie wyłożył polski historyk prawa, Józef J. Siemieński w 1906 r., pisząc: „*Ziemia Dobrzyńska, odebrana przez władcę połączonych ziem Polski i Litwy w r. 1404, włączona do ziem Korony polskiej, a mianowicie do Wielkopolski w kształcie odrębnej jednostki polityczno-administracyjnej, jakimi były w Polsce województwa. Mimo to utrzymywała dawną etnograficzno-geograficzną nazwę „ziemi” w znaczeniu podziału polityczno-administracyjnego, chociaż nie była w stosunku zależności do żadnego województwa (...). Ta niedokładność formalna oraz brak urzędu wojewody, który zaginął jeszcze na długo jeszcze przed powrotem przyłączeniem ziemi Dobrzyńskiej do państwa polskiego i potem nie był wskrzeszony, była przyczyną wielkiego zamieszania w określeniu stanowiska ziemi Dobrzyńskiej wśród innych części składowych prowincji wielkopolskiej*”. Zaraz potem zasadnie poczynił uwagę, że „*dawniejsi pisarze uważali ją za przynależną do województwa Inowrocławskiego*”, negując zdecydowanie ich poglądy⁹.

Szlachtę (zabraną w niewolę przez Litwinów w 1323 r.) z epopei Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz, czy ostatni zajazd na Litwie* (Księga VI: *Zaścianek*) należy nazywać szlachtą *dobrzyńską*, jasne, że na czele z głównym jej przedstawicielem – Maciejem (*sic!*) Dobrzyńskim. Gdyby więc ta ziemia, już wtedy nie posiadała istotnego znaczenia, Mickiewicz owemu Maciejowi nadałby inne nazwisko, np. – wzorem średniowiecznego nazewnictwa – Maciej z Dobrzynia.

O herbie pierwotnym (właściwym)

W pierwszym rzędzie należy poczynić ogólną uwagę dotyczącą miejsca i znaczenia herbu Ziemi Dobrzyńskiej wśród najstarszych herbów ziemskich. Z czternastowiecznych zabytków rzeźby architektonicznej znanych jest tylko sześć herbów ziemskich, będących

⁷ D. Chrobak, *Słowo na mapie*, [w:] *Almanach poetycki Dobrej Ziemi wraz z wypisami z prozy dobrzyńskiej*, zebrał, wstępem poprzedził i przyp. opatrzył M. Krajewski, (Brodnica) 2015, s. 43.

⁸ Przy haśle *Dobrzyńska ziemia*, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. 4: *Dewsbury-Europa*, Kraków 1930, s. 45, pojawia się nazwa „księstewko”, czyli mniejsze od innych piastowskich księstw.

⁹ J. Siemieński, *Organizacja sejmiku Ziemi Dobrzyńskiej*, Kraków 1906, s. 1. Niestety, wcześniejsi historycy, w tym także G. Zieliński (ze Skępego), w pracy *O ziemi dobrzyńskiej. Badania historyczne (z mapą)*, „Biblioteka Warszawska”, t. 3: 1861, s. 30 mylnie podniósł, że „*ta część kraju nie miała nigdy bytu zupełnie oddzielnego, niezawisłego*”.

zarówno znakami prowincji, czyli większych jednostek terytorialnych państwa, jak i poszczególnych ziem, a mianowicie: Królestwa Polskiego, a jednocześnie Ziemi Krakowskiej, Wielkopolski, Kujaw, Rusi, Ziemi Sandomierskiej i Ziemi Dobrzyńskiej. Tworzą one najstarszy zespół herbów ziem Królestwa Polskiego, który został powtórzony na pieczęci majestatycznej Władysława Jagiełły z lat 1403-1432 oraz na nagrobku tego króla, a dopiero później były one rozbudowywane o nowe herby ziemskie¹⁰. W budowlach Kazimierza Wielkiego notuje się zbiorowe występowanie tej grupy najważniejszych herbów Królestwa, a mianowicie: najważniejszy – Orzeł Biały (ptak w koronie z głową zwróconą na prawo z przepaską na skrzydłach), od 1295 r. używany jako herb Królestwa Polskiego, w wieku XIV oznaczał dodatkowo Ziemię Krakowską; potem herb Wielkopolski (głowa tura w koronie z kolcem w nozdrzach), Kujaw (półlew-półorzeł w koronie), Rusi (lew wspięty na tylnych łapach w koronie), Ziemi Sandomierskiej (tarcza dzielona w słup, w polu prawym cztery pasy, w polu lewym – 7-9 gwiazd) i Ziemi Dobrzyńskiej (głowa brodatego mężczyzny w koronie)¹¹.

Herb ziemi dobrzyńskiej od samego początku wpisał się do średniowiecznej tradycji egzegetycznej i wyobrażał głowę sędziwego człowieka z koroną na głowie. Dopiero nieco później pojawiały się wyrastające z korony rogi zwierzęcia; pod szyją widoczny był element stroju rycerskiego, tzw. obojczyka, bądź ozdobna lamówka szaty królewskiej. Taki herb widzimy w okresie połowy XIV w. (głównie przez cały okres epoki Kazimierzowskiej) aż do drugiej połowy XVI stulecia. Jan Długosz, opisując w *Klejnotach* herb Ziemi Dobrzyńskiej, widział w nim wizerunek starego człowieka z rogami, pisząc o nim w ten sposób: „*Dobrzinensi terra, que in campo rubeo caput hominis canum cum barba etiam cana, usque ad umbilicum corpus humanum habens protensum, et caput coratum, et ex corona et capite duo cornua contra se prominent extremitas vero umbilici corona decorata est cerulea*”¹².

Za przyczyną, *notabene* wywodzącego się z Ziemi Dobrzyńskiej, historyka i heraldyka, Bartosza Paprockiego wizerunek ten z niewiadomych przyczyn został zniekształcony i zaczął wyobrażać brodatą głowę starca z długimi włosami i brodą; na głowie umieszczona była korona, druga – odwrócona korona, pojawiła się na szyi. W górnej koronie znajdują się trudne do zinterpretowania rogi, choć znacznie później (w 1843 r.) M. Lipiński i T. Baliński w swoim dziele pt. *Starożytna Polska* rozpoznali w nich rogi bawole¹³.

Przejdźmy jednak do zilustrowania powstania i ewolucji herbu tej ziemi. Pierwotny, dość czytelny, herb powstał za czasów Kazimierza Wielkiego i po raz pierwszy pojawił się w różnych miejscach Korony po roku 1343, tj. po pokoju kaliskim. W poprzednich dziesięcioleciach Ziemia Dobrzyńska nie posiadała swego herbu, choć stanowiła oddzielną dzielnicę książęcą, to jednak, podobnie jak inne ziemie w wiekach średnich, swój herb przyjmowała z herbów książąt panujących. Właśnie od około r. 1343 ziemia ta używa swego własnego herbu, wyobrażającego głowę człowieka nakrytą koroną. Interpretacja, iż wyobrażenie głowy należy wiązać z Kazimierzem Wielkim ma swoje głębokie uzasadnienie właśnie po pokoju kaliskim, kiedy to król przywrócił do Korony okupowaną od 1329 r. Ziemię Dobrzyńską, bądź po roku 1355, kiedy to Ziemia Dobrzyńska znalazła się w rękach Kazimierza Wielkiego po bezpotomnej śmierci księcia łęczyckiego i dobrzyńskiego, Władysława Siemowitowica Garbatego, a któremu król wcześniej zwrócił tę ziemię po wykupie jej z zastawu u Krzyżaków. Zapewne głowa ta, mimo wcześniejszych przypuszczeń,

¹⁰ P. Dymmel, *Problem autorstwa „Klejnotów” przypisywanych Janowi Długoszowi*, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, pod red. S. Kuczyńskiego, t. 1: Warszawa 1993, s. 67. Zob. *Herb*, [w:] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska...*, t. 2, s. 243-246.

¹¹ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, s. 13.

¹² Cyt. za: *Klejnoty Długosze*, krytycznie opr. i na nowo wyd. M. Friedberg, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. 1: 1930, s. 55, 108, gdzie pomieszczony został wykaz kolejności herbów w rękopisach *Klejnotów* (Ziemia Dobrzyńska na poz. 17, po Ziemi Halickiej).

¹³ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska...*, t. 1, s. 339.

nie przedstawiała ojca władcy, Władysława Łokietka, bowiem wyobrażenia, o których piszemy poniżej, powstawały w okresie panowania Kazimierza III Wielkiego, a nie jego poprzednika. Ich miejscem powstania był Kraków i okolice, a nie sama Ziemia Dobrzyńska, a zatem trudno dać wiarę sądom np. G. Zielińskiego, który w 1861 r. podał:

Nie podobna zgodzić się z Z. Glogerem, który uważał, że „*herb jej wyobrażą głowę sędziwego człowieka z dwiema koronami, jedną na głowie z rogami bawolemi, a drugą na szyi. Głowa ta oznacza króla Władysława Łokietka, którego rycerstwo ziemi Dobrzyńskiej, wdzięczne za wydobycie ze szponów Zakonu krzyżackiego, uprosiło, że mu herb pozwolił używać swojego własnego wizerunku. Dwie zaś korony, jednak na głowie, druga na szyi, są to właśnie owe dwie części, mazowiecka i kujawska, które ostatecznie za przyczyną walecznego Łokietka zjednoczyły się; na koniec rogi bawole czy turze miały oznaczać leśną naturę tej krainy*”¹⁴. Rzecz w tym, że szlachta dobrzyńska, ani żaden „artysta” miejscowy nie brali czynnego udziału w powstaniu herbu swojej ziemi. Można powiedzieć dalej, że ów herb ziemia ta otrzymała niejako w darze od swego dobrodzieja, króla Kazimierza Wielkiego. Za czasów jego ojca, Władysława Łokietka nie powstał jakikolwiek „prototyp” dobrzyńskiego herbu.

Przyjmuje się powszechnie, że koronowana głowa króla to bez wątpienia ikonograficzny znak władzy, stąd jej wyobrażenie na herbie Ziemi Dobrzyńskiej miało niewątpliwie upamiętniać zasługi Kazimierza III dla tej części Królestwa Polskiego. Wizerunek w herbie to „rodzaj ideogramu” – obraz i „emblem” króla Kazimierza Wielkiego, czyli charakterystyczne cechy fizjonomiczne, tj. szeroka twarz, surowe oblicze, długie włosy i zarost oraz - przyjęte z innych wyobrażeń (np. herbu Wielkopolski) – rogi¹⁵.

Co się tyczy kwestii dopatrywania w wizerunku herbu wyobrażenia głowy Władysława Łokietka, to istotnie podnoszono to ponownie w ostatnich latach S. K. Kuczyński w 1991 r. podał, że herb Ziemi Dobrzyńskiej to „*zheraldyzowany wizerunek głowy dzikiego męża w koronie, stworu typu ogre, znanego ze średniowiecznej literatury i ikonografii*”¹⁶, przy czym uważano, że obecność rogów na wizerunku herbu dobrzyńskiego jest nawiązaniem do łba tura w herbie Wielkopolski, bądź też do ozdób na hełmach turniejowych i bojowych. Koronowana głowa, z której wyrastają rogi, widoczna jest na denarach typu przejściowego, zapewne wybijanych w latach 1333-1340, czyli w pierwszych latach rządów Kazimierza Wielkiego, a po reformie monetarnej z około roku 1367 „rogata głowa” została przeniesiona na ćwierć grosze.

Głowa ludzka, jednak bez rogów i brody, pojawia się na pieczęciach: ławniczej i sekretnej lokowanego przez Kazimierza Wielkiego miasta pod Krakowem – Kazimierza, a także (tym razem z rogami i brodą) na pieczęci sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim, po przekształceniu w 1361 r. w sąd królewski. Najpewniej dokonania te miały ścisły związek z osobą króla Kazimierza Wielkiego i właśnie w tych wizerunkach (podobnie jak miało to miejsce w herbie dobrzyńskim) dopatrywano się wizerunku tego władcy¹⁷.

Kolejne zamieszenie w opisie herbu Ziemi Dobrzyńskiej pojawiło się w związku z anonimowym opisem pieczęci majestatowej Władysława Jagiełły z początków XV w., wedle którego brodata głowa na wizerunku herbu i opisywanej pieczęci ma odnosić się do biblijnego króla, Nabuchodonozora z Księgi Daniela, z biblijnym przesłaniem, że król przez przemianę w wołu, czego dowodem miały być rogi, może być ukarany za pychę, czyli symbolu pychy i zadufania, a przy tym marności doczesnej władzy. Nie sądzę, aby za życia naszego monarchy

¹⁴ Z. Gloger, *Geografia historyczna...*, s. 117. W cytacie zachowano oryginalną pisownię.

¹⁵ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich, cz. 1: Doba piastowska*, Kraków 1899, s. 252; S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 18, 20; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2006, s. 324-325.

¹⁶ Cyt. za: M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, s. 323.

¹⁷ S. K. Kuczyński, *Zagadka herbu...*, s. 280.

twórcy herbu mogli proponować w tym wizerunku takie odniesienie. Zresztą nie wydaje się, aby, przy różnych przywarach Kazimierza, pycha wybijana była jako szczególnie widoczna i charakterystyczna dla ostatniego króla z rodu Piastów. Zatem takie wytłumaczenie idei herbu dobrzyńskiego nie wytrzymuje krytyki. Bardziej logicznym wyjaśnieniem jest nawiązanie tym symbolem do fragmentu *Wulgaty* („*cornuta esset facies sua*” – *twarz jego była rogata*, Wj, 34, 29-30)¹⁸, gdzie znajdujemy opis zejścia Mojżesza z Góry Synaj z tablicami 10 Praw. Rogi Mojżesza miały być znakiem przebywania i rozmowy z Bogiem, a jednocześnie symbolizować majestat władzy królewskiej jako źródła prawa. Dodajmy, że biblijne odniesienie herbu Ziemi Dobrzyńskiej można znaleźć także w preambule statutów wielkopolskiego i małopolskiego oraz w introdukcji aktu fundacyjnego kościoła w Niepołomicach, w którym król Kazimierz jawi się nam jako władca sprawiedliwy, działający jako „*Salomonis exemplo*”¹⁹. W ten sposób bez wątplenia herb Ziemi Dobrzyńskiej jest wyobrażeniem Kazimierza Wielkiego jako „*wcielenie królewskiej cnoty sprawiedliwości i pochodzącej od Boga zdolności stanowienia praw*”²⁰.

Co się tyczy rogów wyrastających z korony klejnoty dobrzyńskiego, to należy wskazać, że mogły one stać się heraldycznym dodatkiem, podobnie jak rogi umieszczone zazwyczaj na hełmie herbu; w klejnocie mogły zaś pojawić się wskutek takiej samej pomyłki (zniekształcenia), jak miało to miejsce z drugą koroną na szyi pod koniec XVI stulecia. Równie dobrze mogły powstać ze złączenia kabłąków korony. Należy uznać, że owe rogi podobnie, jak korona na szyi, są zapewne późniejszym dodatkiem w herbie Ziemi Dobrzyńskiej. Nie widzimy ich na zworniku w krakowskiej Kamienicy Hetmańskiej. Podstawowym argumentem przemawiającym za takim twierdzeniem jest to, iż pojawiające się rogi na klejnocie herbu dobrzyńskiego nie są niczym szczególnym, jest porównanie zworników w kolegiacie wiślickiej, gdzie na zwornikach z wyobrażeniem herbów Wielkopolski znajdujemy identyczne rogi, wyrastające z koronowanej głowy zwierzęcia²¹.

Jak wspomniano wyżej w czasach Kazimierza Wielkiego herb dobrzyński przechodził swoistą metamorfozę, zanim przybrał ostateczną formę, używaną i znaną aż do drugiej połowy XVI w. Wyobrażenia te widoczne są co najmniej w czterech miejscach południowej Polski, a mianowicie:

- na zwornikach w Kamienicy Hetmańskiej w Krakowie,

- na zwornikach i na tablicach kościołów w Wiślicy, Stopnicy i katedrze sandomierskiej wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego.

Najdawniejszy wizerunek herbu Ziemi Dobrzyńskiej odnotowano na obecnym parterze (przyziemiu) Kamienicy Hetmańskiej (pierwotnie nazywaną Starą Mennicą), ponad obszerną salą gotycką wspartą na czterech filarach, gdzie znajduje się reprezentacyjna sala o wyjątkowym wystroju, a pochodząca z drugiej połowy XIV w., prawdopodobnie z ostatniego okresu panowania Kazimierza Wielkiego, a być może z lat 1371-1375 (z czasów regencyjnych rządów Elżbiety Łokietkówny), która posiada gotyckie sklepienie krzyżowe ze zwornikami o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej. Szczególnie cenne są zworniki przedstawiające głowy Kazimierza Wielkiego oraz głowę kobiecą, być może Elżbiety Łokietkówny. Przypuszcza się, iż krakowska kamienica pełniła funkcję miejskiej rezydencji królewskiej. Cała grupa zworników przedstawia herby ziem Korony Polskiej (Małopolska, Wielkopolska,

¹⁸ ST, Wj (Stary Testament, Księga Wyjścia), gdzie *cornuta* – dosł. rogata. Michał Anioł uwiecznił to w swojej rzeźbie.

¹⁹ K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306-1382*, Kraków 1995, s. 57-58; R. Jaworski, *Władca idealny w świetle alegorycznego opisu pieczęci majestatowej Władysława Jagiełły*, [w:] *Monarchia w średniowieczu, władza na ludzi, władza na terytorium. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi*, red. J. Pysiak, A. Pieniąż-Skrzypczak, K. R. Pauk, Warszawa-Kraków 2002, s. 321 i nn; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, s. 323-324.

²⁰ M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, s. 328.

²¹ Zob. M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, il. 241, 242.

Kujawy, Ruś, Ziemia Dobrzyńska, Ziemia Sandomierska). Zaprezentowany tam program heraldyczny zworników związany z ziemiami Korony, często porównywany jest do programów kościelnych fundacji Kazimierzowskich w Stopnicy i Wiślicy.

Gdy chodzi o herb Ziemi Dobrzyńskiej, to został on umieszczony w najważniejszym, środkowym przęśle, obok klejnotu Orzeł Biały. Na zworniku widzimy klejnot tegoż herbu, tj. głowę króla z bujnymi włosami, krótkiej brodzie i wąsach, przyozdobioną koroną²². Wejrzenie twarzy przypomina bardzo rysy króla Kazimierza, jednak nie jest to portret monarchy. Podkreślenia wymaga fakt, że rysy tego króla występują w herbie Ziemi Dobrzyńskiej ciągle, bez względu na czas powstania wyobrażenia. Całość klejnotu stanowi podstawowy, a zarazem pierwotny element herbu Ziemi Dobrzyńskiej. Nie ma tu drugiej, odwróconej korony na szyi, a w miejscu, gdzie szyja łączy się z wierzchem hełmu, znajduje się ornament, wyobrażający górny rąbek szaty królewskiej, z której dopiero u Paprockiego i to w końcu XVI w. „wyrośla” korona²³.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej spotkamy w Bazylice Kolegiackiej pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w **Wiślicy**, wzniesionej w stylu gotyckim wkrótce po połowie XIV w. przez Kazimierza Wielkiego. Nawa kościoła posiada sklepienie trójdzielne, częściowo gwiaździste. Wspierają je trzy smukłe wieloboczne filary, zaś prezbiterium przykryte jest sklepieniem krzyżowo-żebrowym, nadwieszonym na profilowanych wspornikach. Na zwornikach sklepienia umieszczone są herby ziem, które weszły w skład odrodzonego, po rozbięciu dzielnicowym, Królestwa Polskiego, a mianowicie: Wielkopolski, Ziemi Dobrzyńskiej i Rusi²⁴. Trójkątne tarcze herbowe zostały ujęte przez pary zwierząt, wyrzeźbione w grubości zworników. Jak podał M. Walczak: „*Herb Ziemi Dobrzyńskiej został ujęty przez łby o wyraźnie zaznaczonych fałdach skóry, długich zaokrąglonych uszach, szerokich nozdrzach i wystających łukach brwiowych. Tępo zakończone paszcze są szeroko rozwarte, a kły zagryzione na krawędziach tarczy zdają się utrzymywać ją na wysokości sklepienia*”²⁵. Podobnie jak to miało miejsce w innych fundacjach Kazimierzowskich, w prezbiterium miejsce w apsydzie przypadło Orłu Białemu, zaś na kolejnych zwornikach zajęły miejsca herby, które w polityce tego władcy odegrały rolę szczególną, a w tym przede wszystkim, poza Wielkopolską, godła nowych zdobyczy terytorialnych, tj. Ziemi Dobrzyńskiej i Rusi. Według ustaleń J. Gadomskiego herb Ziemi Dobrzyńskiej zachowany jest w stanie dobrym, zarówno, gdy chodzi o polichromię: czerwone tło, korona i głowy lwów żółto brązowe, zarost brązowy, a karnacje różowe²⁶. Prezentowany herb wyobraża głowę starszego człowieka o długich włosach, wąsach, długiej brodzie; na głowie widzimy koronę i

²² F. Piekosiński, *Sala gotycka w Kamienicy Hetmańskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1878, s. 7; J. Gadomski, *Sale gotyckie w domu przy Rynku Głównym 17 w Krakowie i ich dekoracja rzeźbiarska*, [w:] *Sztuka i ideologia XIV wieku*, pod red. P. Skubiczewskiego, Warszawa 1975, s. 101-113; S. K. Kuczyński, *Zagadka herbu ziemi dobrzyńskiej*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 279. Ujęcie zdjęciowe wykonane przez S. Michtę w pracy M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, il. 218 nie potwierdza, że z korony herbowej wyrastają rogi. Tutaj autor książki „Średniowieczne herby polskie” popełnił błąd umieszczając w niej niedokładny rysunek.

²³ F. Piekosiński, *Sala gotycka w kamienicy hetmańskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. 1: 1898, s. 1-8; A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Dary złotnicze Kazimierza Wielkiego dla kościołów polskich*, „Rocznik Krakowski”, t. 25: 1934, s. 84, przypis nr 1; A. Misiąg-Bocheńska, *Ze studiów nad gotycką rzeźbą architektoniczną w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, t. 3: 1935, s. 208; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce...*, s. 242-243, 246; A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły i Donatello: początki odrodzenia w Krakowie. Sztuka-Polityka-Humanizm*, Gdańsk 2010, s. 219.

²⁴ J. Gadomski, *Funkcja kościołów fundacji Kazimierza Wielkiego w świetle heraldycznej rzeźby architektonicznej*, [w:] *Funkcja dzieła sztuki. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Szczecin, listopad 1970*, Warszawa 1972, s. 103-116.

²⁵ M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna Małopolski...*, s. 293.

²⁶ Cyt. za: M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna Małopolski...*, s. 293 oraz 288-289. Por. A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły i Donatello: początki odrodzenia w Krakowie. Sztuka-Polityka-Humanizm*, Gdańsk 2010, s. 219.

wyrastające z niej rogi, na szyi, a w zasadzie korpusie piersiowym, ozdobne zakończenie szaty królewskiej. Z pewnością tego ostatniego elementu nie można porównać do odwróconej korony. Widać to także na zdjęciu wykonanym od dołu.

Podobny do zwornika w Kamienicy Hetmańskiej w Krakowie herb Ziemi Dobrzyńskiej spotykamy w farnym kościele gotyckim z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, wzniesionym w latach 1349-1362 z fundacji Kazimierza Wielkiego w **Stopnicy** pw. Świętych Piotra i Pawła, w woj. świętokrzyskim. Sklepienie krzyżowo-żebrowe wpierają tam kolumny. Do kościoła przylegają: wybudowana na przełomie XV/XVI w. kaplica św. Anny z obrazem św. Anny Samotrzeć i barokowa – Matki Bożej Różańcowej z 1645 r., ufundowana przez Adama Hinka herbu Topór. W barokowym ołtarzu znajduje się tutaj słynący łaskami obraz Matki Bożej Stopnickiej. W prezbiterium spotykamy dobrze zachowane antepedium ołtarza głównego z płaskorzeźbami przedstawiającymi m. in. króla Kazimierza Wielkiego oraz w zamkniętym trójbocznie przeszle apsydy w polu zwornika herb Ziemi Dobrzyńskiej²⁷. Rzeźba ta jest dość słabego dłuta, jednak jest niewątpliwie odkutym klejnotem herbu tej ziemi. Twarz ma wygląd osoby w wieku zaawansowanym, długie włosy, brak wąsów, na głowie korona, pod brodą brak dodatkowego przedstawienia. Nie ma więc ani ozdobnego elementu stroju królewskiego (znanego choćby z herbu w Wiślicy), ani też – jak chcieliby tego zwolennicy zniekształconej formy – odwróconej korony.

Nadto w antepedium kościoła stopnickiego, po obydwu stronach krzyża (jako symbolu władzy sądowniczej króla jako namiestnika Chrystusa-Sędziego) w półkolistej arkadzie, widzimy dwa klejnoty herbowe: z lewej – Wielkopolski, z prawej – Ziemi Dobrzyńskiej. Obydwa mają identyczne zakończenie, a mianowicie wyrastające z korony rogi zwierzęce. Potwierdza to raz jeszcze, że rogi, w później utrwalonym klejnocie herbu Ziemi Dobrzyńskiej, zostały przyjęte w sposób dość swobodny, zaś XIX-wieczna historiografia „dorobiła” im jakieś (może nawet dość racjonalne) wytłumaczenie²⁸.

W kościele stopnickim aż trzykrotnie powtórzono herby Ziemi Dobrzyńskiej i Wielkopolski, które zestawiono ze sobą w prezbiterium tej świątyni (godła bez tarcz), w korpusie nawowym i na antepedium (klejnoty na hełmach), natomiast klejnoty Królestwa Polskiego i Ziemi Krakowskiej znalazły się poza prezbiterium, choć na miejscu szacownym. Na tej podstawie M. Walczak uznał, że „w kościele w Stopnicy miała miejsce zaskakująca substytucja: herb Ziemi Dobrzyńskiej zastąpił Orła Białego”²⁹. O szczególnym znaczeniu herbu Ziemi Dobrzyńskiej przekonuje nas także fakt, że na ufundowanych przez Ludwika Węgierskiego dwóch zaponach do kaplicy Węgierskiej przy katedrze w Akwizgranie pod tarczą z herbem Andegawenów umieszczono hełmy z klejnotami herbów Andegawenów i (*sic!*) Ziemi Dobrzyńskiej³⁰. Dodatkowo wart podkreślenia jest fakt, że w tej świątyni herby Ziemi Dobrzyńskiej i Wielkopolski zostały powtórzone aż trzy razy, za każdym razem w innym miejscu kościoła, tj. w prezbiterium, w antepedium ołtarza głównego oraz w korpusie nawowym³¹. Warto nadto zwrócić uwagę, że zworniki stopnickie występują

²⁷ A. Misiąg-Bocheńska, *Ze studiów na gotycką rzeźbę...*, s. 200, 202; A. Olszewski, A. Włodarek, *Stopnica. Kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, pod red. T. Mroczo i M. Arszyskiego, Warszawa 1995, s. 215; M. Jurecki, *Ponidzie. W świętokrzyskim stepie*, eBock, s. 76-77; D. Kowalski, *Świętokrzyskie wycieczki*, Kielce (b.d.w.), s. 5; *Stopnica św. Piotra i Pawła Ap.*, <http://www.diecezja.kielce.pl/parafie/stopnica-sw-piotra-i-pawla-app/5> I 2017; NID, *Rejestr zabytków nieruchomych – woj. świętokrzyskie/5 I 2017*.

²⁸ S. K. Kuczyński, *Zagadka herbu...*, s. 279; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, il. 283; A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły...*, s., 219. W epoce Kazimierzowskiej najczęściej kościoły były miejscem obrad sądów i sejmików ziemskich.

²⁹ *Ibid.*, s. 322.

³⁰ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 24; A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły...*, s. 221.

³¹ Z. Piech, *Ikonoografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 151; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, s. 341, 353-354.

pod postacią klejnotu na równych prawach z tarczą. Część herbów jest tu reprezentowana przez klejnoty, część przez tarcze herbowe, a część przez same godła.

Na zwornikach i tarczach w Stopnicy i Wiślicy twarz królewska jest już znacznie starszą, broda długa i bujna. Na tarczach zwornikowych nawy głównej w Wiślicy i Stopnicy herb jest przedstawiony w ten sposób, iż wyobraża popiersie królewskie w płaszczu monarszym, poniżej brody królewskiej jest ozdobny, górny rąbek płaszcza o trzech liliach, który został źle zrozumiany przez Paprockiego i dał powód do sformowania na szyi królewskiej drugiej, przewróconej (odwróconej) korony.

W katedrze sandomierskiej, fundowanej przez Kazimierza Wielkiego ok. 1360 r. (początek budowy), herb Ziemi Dobrzyńskiej znalazł się w najniższym pasie ściany północnej, na tle dwubarwnego, szafirowo-malachitowego pasa o długości około 671,5 cm i wysokości 90 cm, obramionego czerwonym pasem bordiury identycznej jak w całości malowideł, wśród dziewięciu barwnych i złożonych herbów w następującym porządku: pośrodku Orzeł Biały na czerwonym polu, po prawej heraldycznie stronie – Pogoń na czerwonym polu, po lewej zaś Podwójny złoty Krzyż Jagiellonów na polu niebieskim, dalej naprzemiennie po prawej i lewej stronie: herby Ziemi Dobrzyńskiej i ziemi ruskiej, ziemi kujawskiej i Wielkopolski, względnie ziemi kaliskiej (głowa zwierzęcia w złotej koronie i ze złotym pierścieniem w nozdrzach umieszczona na polu biało-czarnej szachownicy), najbliżej łuku tęczowego – herb ziemi sandomierskiej (trzy czerwone pasy i pięć złotych gwiazd na tarczy niebieskiej dwudzielnej w pion). Powstanie malowideł sandomierskich, na podstawie przekazu Jana Długosza, było związane z okresem panowania Jagiełły (1386-1434). Zostały one wykonane przez malarzy ruskich, którzy wykonywali zlecenie króla Władysława Jagiełły i okryte w czasie renowacji prezbiterium w latach 2008-2011. Stanowią one tzw. fragment fresków jagiellońskich (fryz heraldyczny) i stanowi najstarszy zabytek tego typu w Polsce i jedyny z okresu średniowiecza³².

W ten sposób do prezentacji herbu Ziemi Dobrzyńskiej wpisała się epoka jagiellońska i stanowi potwierdzenie, że ziemia ta (razem z sandomierską, kujawską, wielkopolską i ruską) stanowiły całość ziem Korony Polskiej. Niestety, gdy chodzi o wygląd herbu, w innym studium z dziedziny sztuki heraldycznej M. Walkowiak podejmując kwestię fresków w katedrze sandomierskiej zupełnie błędnie zinterpretował wygląd herbu Ziemi Dobrzyńskiej, pisząc, że „herb ziemi dobrzyńskiej (na niebieskim polu brodata głowa w koronie, z odwróconą koroną na szyi”, podczas, gdy zamieszczona przez niego ilustracja zespołu herbów wyraźnie przedstawia na szyi „brodatej głowy” rycerski obojczyk, a nie królewską koronę!³³

Dodatkowo w zworniku sklepienia w nawie bocznej (północnej), w pierwszym przęśle Katedry Sandomierskiej widzimy wizerunek głowy Kazimierza Wielkiego, a zarazem herb Ziemi Dobrzyńskiej. Potwierdza to, iż także tutaj umieszczono wizerunek darczyńcy katedry, ale i Ziemi Dobrzyńskiej, mimo iż pojawiły się głosy datujące powstanie zworników na okres po śmierci Kazimierza Wielkiego, a nawet w czasach nowożytnych. Głowa starca jest tu poważna i majestatyczna³⁴.

³² M. Smorań-Różycka, *Bizantyjskie freski w sandomierskiej katedrze: królewski dar da chwałę Bożą, czy odblask Unii Horodelskiej?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 141” 2014, z. 2, s. 243-244, 249.

³³ M. Walkowiak, *Dekoracja malarska zachodniego przęśla prezbiterium katedry w Sandomierzu. Estetyczna słabość, czy narzędzie walki króla Władysława Jagiełły?*, [w:] *Sandomierz – miasto między Wschodem a Zachodem. Konferencja naukowa, Sandomierz, Zamek Królewski, 28 czerwca 2012 roku*, pod red. K. Burka i T. Giergiela, Sandomierz 2013, s. 45; Jeż, Sandomierz – Katedra, <https://paskonikstronik.blogspot.com/2016/10/sandomierz-katedra.html/6> I 2017.

³⁴ J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 11; J. Gadomski, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce 1250-1400*, mps (UJ, 1969), s. 94; A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły i Donatello: początki odrodzenia w Krakowie. Sztuka-Polityka-Humanizm*, Gdańsk 2010, s. 219;

Po śmierci Kazimierza Wielkiego herb ten występuje na pieczęciach dwóch ostatnich, miejscowych książąt dzielnicowych: Kazimierza Bogusławica (1370-1377) i Władysława Opolczyka (1380-1392) oraz kolejnych królów z dynastii jagiellońskiej, a także na zaponach (ozdobnych elementach o charakterze klamry), podarowanych przez Ludwika Węgierskiego katedrze w Akwizgranie³⁵. Wizerunek herbu dobrzyńskiego znalazł się także drugiej pieczęci Władysława Opolczyka, powstałej przez przerobienie pierwszej. Gemmę pieczęci otoczono sześcioma łukami oraz, symetrycznie rozmieszczonymi, czterema tarczami herbowymi: opolską, wieluńską, dobrzyńską oraz kujawską³⁶.

Ziemia Dobrzyńska już w późnym średniowieczu musiała odgrywać poważną rolę, skoro jej herb pojawił się na sarkofagach polskich władców: Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej. Wizerunek herbu dobrzyńskiego znalazł miejsce także w plejadzie głównych krain Rzeczypospolitej, których związek z Koroną był specjalnie akcentowany, a więc: Litwy, Rusi Czerwonej, Prus Książęcych, Kujaw, Pomorza i Ziemi Sandomierskiej³⁷.

Herbem Ziemi Dobrzyńskiej, według Jana Długosza, oznaczona była 15. z kolei chorągiew rycerska w bitwie pod Grunwaldem 15 lipca 1410 r., wystawiona przez rycerstwo tej ziemi, której znak to „postać starca aż po biodra, z koroną i na głowie i sterczącymi w górę rogami, w polu żółtem”³⁸. Również w *Klejnotach* w polu czerwonym opisana jest głowa człowieka starego z siwą brodą, przedstawiona z fragmentem korpusu, z głową ukoronowaną, z korony i głowy dwa rogi naprzeciw sterczą, zakończeniem korpusu jest element stylizowanego kołnierza; dla niektórych – odwrócona korona, której wymowa ma nawiązywać do idei utraconego królestwa. Rogi dla Długosza miały symbolizować surowość władzy królewskiej i były bez związku z Księgą Daniela. Podobnie J. Długosz opisał tę chorągiew w swoich „Rocznikach” jako popiersie starca z rogami” „*Quintum decimum (vexillum) terrae Dobrzinensis, faciem humanum senilem ad femur se protendentem, capite diademate adornato, cornibus quoque exasperato, in campo caeruleo habens pro insigni*”³⁹.

Ziemia Dobrzyńska w swoim wizerunku wyraźnie reprezentowana jest na tumbie grobowej Władysława Jagiełły (zm. 1434 r.), ustawionej w nawie głównej po prawej stronie, tuż obok wejścia do katedry. Grobowiec wykuty jest z czerwonego marmuru, nakrywa go wsparty na ośmiu kolumnach renesansowy baldachim (1519-1524), przypisywany przez badaczy warsztatowi Bartłomieja Berrecciego, ufundowany został przez wnuka króla – Zygmunta Starego⁴⁰. Monarcha leży na tumbie w pełnym stroju koronacyjnym, w pozycji

Bazylika Katedralna Narodzenia NMP Sandomierz, <http://sara-maria.bloog.pl/id,330398680,title,Bazylika-Katedralna-Narodzenia-NMP-Sandomierz,index.html?smoybbtticid=618658/6> I 2017.

³⁵ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 322; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna...*, s. 365.

³⁶ E. Policińska, *Ziemia wieluńska pod rządami Władysława Opolczyka w nowszej historiografii*, „Ziemia Częstochowska”, t. 37: 2011, s. 18.

³⁷ *Piękna nieznajoma...*, s. 8.

³⁸ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekł. K. Mecherzyńskiego, t. 4, ks. 11, 12, Kraków 1869, s. 42-46.

Gdzie indziej opis chorągwi następujący: „Miała jako znak na żółtym polu twarz starego człowieka widoczną aż do ramion z głową w koronie z rogami, które nadawały jej surowości”.

Nie można przyjąć za prawdziwą informacji, np. ze strony Gminy Czernikowo, gdzie czytamy, że pod Grunwaldem na chorągwi dobrzyńskiej był widoczny obecny (czytaj: zniekształcony) herb Ziemi Dobrzyńskiej: *Odbicie wydarzeń historycznych w wydarzeniach regionalnych*, http://www.czernikowo.pl/1138,historia.html?pokaz_akapit=12199/8 I 2017.

³⁹ J. Długosz, *Opera omnia*, wyd. A. Przedziecki, t. 12, Kraków 1876, s. 39.

⁴⁰ A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły i Donatello...*, pass., zgłosiła śmiałą tezę, że nagrobek Władysława II jest dziełem wybitnego włoskiego artysty Donatello, a jednym z dowodów włoskiej proveniencji dzieła miałyby być wyniki badań petrograficznych nagrobka, wskazujące na pochodzenie kamienia z okolic Werony. Przeciwno tej tezie ostro zaprotestował w recenzji tej książki M. Walczak, *Nagrobek Władysława Jagiełły, Donatello i metodologia historii sztuki. Uwagi na marginesie książki Anny Boczkowskiej, Sarkofag*

śpiącej, stopami depta smoka – symbol grzechu i zła, jako, że on zdeptał pogaństwo, doprowadzając do chrztu Litwy i pokonał Zakon Krzyżacki. Głowa monarchy została wsparta na lwie, jako symbolu władzy monarszej, ale również w nawiązaniu do Apokalipsy. Nawiązuje do tego herb ziemi wieluńskiej, przedstawiający Baranka Bożego, znajdujący się na tumbie od strony głowy króla. Obok ziemi wieluńskiej przedstawiono herby ziem polskich wchodzących w skład Królestwa Polskiego; ziem, jakie otrzymał we władanie i które sam włączył w granice Korony. Obok herbów: Wielkopolski, Pogoni litewskiej, Królestwa Polskiego (jedna z Orten odnosi się do Małopolski), Kujaw i Rusi Czerwonej jest herb Ziemi Dobrzyńskiej. Wszystkie herby są podtrzymywane przez płaczków, reprezentujących stany społeczne. Na płycie wierzchniej wyobrażony jest zmarły monarcha wraz z atrybutami władzy królewskiej⁴¹.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej (wtedy już nie księstwa)⁴² znajduje się na południowym boku tumbi grobowej, po prawej stronie tarczy herbowej Wielkiego Księstwa Litwy. Herb – jak zgodnie podkreśla to większość heraldyków i znawców sztuki heraldycznej – wyobraża głowę Kazimierza Wielkiego i stanowi dowód ciągłości władzy monarszej ostatniego wieku średniowiecza, w tym programu rewindykacyjnego utraconych ziem Królestwa Polskiego. Może on być uznany za świadectwo niewątpliwego sukcesu Władysława, jakim było przyłączenie do Korony nie tylko Ziemi Dobrzyńskiej, ale i Żmudzi. Dodajmy, że w tym wydarzeniu miał także swój udział Paweł Włodkowic herbu Dołęga, urodzony w Brudzeniu nad Skrwą w Ziemi Dobrzyńskiej, który w dziele *Articuli contra Cruciferos de Prussia*, doręczonym Marcinowi V (przyszłemu papieżowi) dał opis Ziemi Dobrzyńskiej (niegdyś księstwa dobrzyńskiego) i wyjaśnił tło sporu z Zakonem⁴³. Władysław Jagiełło, odzyskując Ziemię Dobrzyńską na podstawie pokoju 1411 r., niejako symbolicznie odnowił zawarty z Krzyżakami przez Kazimierza Wielkiego pokój w Kaliszu w 1343 r., odzyskawszy wtedy po raz pierwszy utraconą Ziemię Dobrzyńską. Można także dodać, że teoria Pawła Włodkowica o wojnach sprawiedliwych i niesprawiedliwych, w tym pierwszym przypadku prowadzona przez ostatnich Piastów, a następnie Władysława Jagiełłę, okazała się konieczna i owocna. Herb Ziemi Dobrzyńskiej na tumbie grobowej Jagiełły, usytuowany naprzeciw tarczy herbowej z Orłem Białym, jest wielce symbolicznym, najlepiej oddającym nie tylko swoją ideę polityczną, ale także heraldyczną, pełniąc przy tym funkcję symbolu *Corona Regni Poloniae*.

Wizerunek herbu dobrzyńskiego odpowiada „prototypom” herbu z połowy XIV wieku. Można jedynie zauważyć różnice w fizjonomii postaci na klejnocie herbowym: te z czasów Kazimierzowskich przedstawiają raczej oblicze króla o regularnych rysach, długimi włosami, z koroną na głowie, z której wyrastają rogi zwierzęcia; na sarkofagu Władysława Jagiełły dostrzec można rysy raczej orientalne, szeroki nos oraz charakterystyczną fryzurę, czyli mocne skręcone puklami włosy oraz wąsy. Na podstawie tych różnic Anna Boczkowska uznała, że odpowiadają one fizjonomii egipsko-rzymskiego boga Ammona-Jowisza z baraniami lub bawolimi rogami⁴⁴. Analogia ta byłaby możliwa, gdyby istotnie przyjąć, że autorem sarkofagu jest włoski artysta Donatello, ale ta teza została podważona. Nie można zgodzić się także z tezą A. Boczkowskiej, że motyw rogów na wizerunku herbu dobrzyńskiego, jako „symbolu boskiego pochodzenia władzy, zaczerpnięty został ze

Władysława Jagiełły i Donatello. Początki odrodzenia w Krakowie. Sztuka-polityka-humanizm, „Studia Źródłoznawcze”, t. 50: 2012, s. 128-135.

⁴¹ Aw, *Katedra koronacyjna*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IH/petrus_2010_katedra_wawel_01.html/5 I 2017.

⁴² A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły...*, s. 219 i n. używa dla tego sarkofagu mylnego terminu „Księstwo Dobrzyńskie”.

⁴³ NSBZD, t. 2: 2014, s. 497-498.

⁴⁴ A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagiełły...*, s. 222-223.

wskazanych wyżej monetarnych wizerunków *pogańskich* (podkr. MK) *władców*⁴⁵. W innych miejscu wyjaśniamy ewentualne odniesienie symbolu rogów, ale pochodzące z *Księgi Daniela Starego Testamentu*.

Herb tej ziemi został umieszczony także na trzecim, kolejnym grobowcu króla Polski, Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492). Jest to tumbowy, baldachimowy pomnik nagrobny, dzieło Wita Stwosza, wykonane w latach 1492-1496 w Królewskiej Katedrze na Wawelu. Ze Stwoszem współpracował Jorg Huber z Passawy, który odkuł kapitele baldachimu, wyobrażające dzieje zbawienia ludzkości. Całość należy do wyjątkowo pięknych, a także pełnych dynamiki dzieł sztuki. Pomnik napełniony jest ideologią i symboliką późnego średniowiecza i złożony jest z trzech warstw treściowych: życia ziemskiego (tumba), śmierci (płyta wierzchnia), życie wieczne (baldachim). Na krótszym boku nagrobka, wykonanego z czerwonego kamienia z Adnet koło Salzburga i wapienia pińczowskiego, umieszczono jedynie herb Królestwa Polskiego (Orzeł Biały), natomiast na bokach tumbki przedstawione są pary płaczków trzymających: herby Litwy (Pogoń), Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw. Uznaje się (i taki pogląd przeważa w literaturze), że obecność tutaj herbów Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw, kosztem znaków najważniejszych dzielnic królestwa, a także Prus Królewskich, inkorporowanych przez Kazimierza Jagiellończyka do Korony w 1466 r. tłumaczona jest potrzebą zaakcentowaniu ciągłości władzy i podkreślenia związków Jagiellonów z dynastią Piastów. Najważniejszy jest to herb Ziemi Dobrzyńskiej, trzymany przed dwóch płaczków Płaczkowie, widoczni w charakterystycznych dla przedstawień mieszczan z Ołtarza Mariackiego strojach i dynamicznych ruchach, podpierają się na tarczy, mają jednak odmienne wyrazy twarzy, symbolizujące dwa temperamenty: melancholii i flegmatyzmu. Trudno odpowiedzieć na pytanie, czy wyrażają one charakter króla, czy też cechy, z którymi monarcha walczył⁴⁶. Nie tak dawno A. Boczkowska zgłosiła tezę, że autorem programu heraldycznego na tym grobowcu był Paweł Włodkowic z Brudzenia w Ziemi Dobrzyńskiej, a „*gwałtowny wybuch rozpaczy żalobnika przedstawionego przy herbie Księstwa Dobrzyńskiego, jest być może lamentem na jej losem, odzwierciedlającym uczucia Włodkowica, który poświęcił jego tragicznym dziejom wiele miejsca w swoich memorialach*”, a Ziemię Dobrzyńską miał określić jako „*łzami i krwią przesiąkniętą*”⁴⁷.

Realistyczny i właściwy herb Ziemi Dobrzyńskiej widzimy także na miniaturce sarkofagu Kazimierza Jagiellończyka, wykonanej w połowie XIX w. Widzimy na nim głowę starca (Kazimierza Wielkiego) w koronie, z długimi włosami, wąsami i brodą. Z korony „wychodzą” nieduże rogi. Na szyi nie ma żadnej korony, a jedynie fragment szaty królewskiej.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej występuje też w mense gotyckiego ołtarza Trójcy Przenajświętszej w Bazylice Bożego Ciała Zakonu Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie, w zwieńczeniu tego ołtarza znajduje się obraz Wniebowstąpienia. Płaskorzeźba, tzw. antepedium, w głównym ołtarzu gotyckim w kościele pw. św. Piotra i Pawła w Stopnicy w powiecie buskim, w południowo-wschodniej części województwa świętokrzyskiego, przedstawia głowę fundatora Kazimierza Wielkiego oraz herb Ziemi Dobrzyńskiej.

Wyraźny wizerunek herbu Ziemi Dobrzyńskiej znajdujemy w *Herbarzu Złotego Runa* z ok. 1433-1434 r., gdzie na czarnym polu przedstawiona jest głowa człowieka z brodą, który ma na głowie koronę, zwierzęce rogi wyrastają mu jednak z boku głowy, na szyi widać

⁴⁵ M. in. P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1993, s. 77.

⁴⁶ Ibid., s. 220 i n.; *Matka królów*, krakow-przewodnik.com.pl/zwyczajni-wielcy-swieci/matka-krolow/5 I 2017; *Nagrobek Kazimierza Jagiellończyka*, <http://www.wirtualnakatedra.pl/katedra-krolow/nagrobek-kazimierza-jagiellonczyka/5> I 2017; M. Walczak, *Nagrobek króla Kazimierza IV Jagiellończyka*, http://muzea.malopolska.pl/obiekty/-/a/content/13942821/11437349/pop_up?_101static_viewMode=print/5 I 2017.

⁴⁷ A. Boczkowska, *Sarkofag Władysława II Jagielly...*, s. 220; NSBZD, t. 2: 2014, s. 497-498.

wyraźny, ozdobny kołnierz rycerski, a nie „wywiniętą” koronę. Wszystkie elementy, poza samą głową, są koloru złotego. Wizerunek z tego herbarza nadaje głowie ludzkiej wyraz zwierzęcy, można nawet sądzić – ukoronowaną głowę dzikiego człowieka o bujnym zarostie (głównie długiej brodzie) i – rzecz ciekawa – z rogami wyrastającymi z uszu. Jest to jedyne takie przedstawienia herbu dobrzyńskiego głowy z rogami wyrastającymi nie z korony, a z uszu (boku głowy)⁴⁸.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej dostrzegamy w miniaturze umieszczonej w *Powszechnym sławnego Królestwa Polskiego przywileju zatwierdzonych publicznie konstytucji, zezwoleń i dekretów kanclerza Jana Łaskiego*, zwanym w skrócie **Statutem Łaskiego** z 1506 r. W dolnej partii, po lewej stronie od herbu Ziemi Podolskiej (Słońce) widzimy herb Ziemi Dobrzyńskiej, tj. głowę mężczyzny z długimi włosami i brodą - w koronie. Co ciekawe z korony nie wystają (nie wychodzą) rogi, zaś na szyi nie ma nawet naszyjnika, przekształconego dopiero w końcu tego wieku w koronę⁴⁹.

Herbarze i opisy Jana Długosza podają trzy różne barwy pola herbu dobrzyńskiego: złote (żółte), czarne i czerwone, co może dowodzić zmian dokonujących się w jego wizerunku w ciągu XV stulecia⁵⁰.

Herb ziemi od czasów Bartosza Paprockiego

W 1584 r., wspomniany wyżej B. Paprocki, w dziele *Herby rycerstwa polskiego* przedstawił inny wizerunek herbu Ziemi Dobrzyńskiej, wyraźnie zamieniając obojczyk stroju rycerskiego (szaty królewskiej) w dolnej partii herbu na koronę królewską, dodając, że przedstawia on „człowieczą głowę między dwiema koronami, która stąd tę ozdobę wzięła, iż rycerstwo onych krain w samej nieprzyjacielskiej prawie garści będąc, zawsze panom swoim wiarę statecznie trzymali. Wielka i Mała Polska, które zawsze pod regimentem przedniejszego monarchy bywały, nigdy, choć w dzierzawie inszych panów ta ziemia bywała, żadnej dolegliwości od niej nie miewały, zawsze to w sobie rycerstwo onych krain zachowywało, że broni swych tylko na pogany a nieprzyjacioły panów swych głównie dobywali”⁵¹, bez podania barw godła herbowego i tarczy herbowej. W opisie zupełnie pominął on wyrastające z korony rogi, choć widzimy je na graficznym przedstawieniu herbu. Od tego momentu rozpoczął się, trwający do dziś, okres ponad czterech wieków innego wyobrażenia herbu tej ziemi. Co prawda trudno odmówić racji wielkiemu dziejopisowi, który mając do swojej ziemi wyjątkowo osobisty stosunek, mówiąc o niej, „iż mi jest matką”, pisał, że Ziemia Dobrzyńska „nad wszystkie insze ma herb albo znak najwspanialszy, człowiecza głowę między dwiema”, to jednak trudno zrozumieć zniekształcenie tego herbu w jego dolnej partii⁵².

Rozwinięcie” idei herbu dobrzyńskiego znajdujemy dopiero u historyków i heraldyków XIX-wiecznych. U Kaspra Niesieckiego w *Herbarzu Polskim* zanotowano, że „herb jej (Ziemi Dobrzyńskiej – dop. MK) głowa człowieka sędziwego w czerwonym polu, u której pod samą brodą, spodem jedna korona, a druga na głowie jej, z której dwa bawole rogi

⁴⁸ Herbarz wydany w 1435 r. przez Jeana Lefevre de Saint Remy (zm. 1468), herolda króla angielskiego, a potem Złotego Runa i księcia Burgundii. Na podstawie danych od Mikołaja Lasockiego - ambasadora króla polskiego w Arras (a także prawd. innych źródeł) umieścił 53 polskie herby. Stanowi do dziś jedno z ważniejszych zagranicznych źródeł polskiej heraldyki średniowiecznej. Por. A. Heymowski, *Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammur*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 2: 1985, tab. XV.

⁴⁹ W. Szyborski, *Drzeworyt przedstawiający sejm polski*, <http://www.dotknijkultury.pl/adaptacje/przedstawienie-sejmu-polskiego-w-statucie-laskiego/10> I 2017.

⁵⁰ ZDK, s. 23-24.

⁵¹ *Herby rycerstwa polskiego na pięćoro Xiąg rozdzielone przez Bartosza Paprockiego zebrane y wydane Roku Pańskiego 1584* (cyt. dalej: B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*), Kraków 1584, s. 912-913; A. Nadolski, *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 103.

⁵² B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 912-913.

w górę wychodzą”⁵³. Nie podano jednak barwy koron, ani wspomnianych bawolich rogów. W *Kronice Polskiej Marcina Bielskiego* z 1597 r. mamy taki opis herbu tej ziemi: „Ziemia Dobrzyńska (...) nosi na chorągwi głowę człowieczą z siwą brodą a ze dwiema rogami w czerwonym polu, więc owa głowa ma dwie koronie, jedną na wierzchu, drugą od spodu”⁵⁴. Autor *Kroniki* najpewniej posłużył się wizerunkiem zniekształconego herbu z wydanego zaledwie kilkanaście lat wcześniej, bo w 1584 r., dzieła B. Paprockiego z 1584 r.

Z kolei Z. Gloger zapisał i usprawiedliwił zniekształcenie dokonane przez Paprockiego i Bielskiego: „Nie wiadomo już dziś, kogo przedstawiać miała dobrzyńska głowa. Najstarsza znana ze źródeł legenda głosi, że jest to biblijny król Nabuchodonozor; część historyków jest zdania, że głowa przedstawia Władysława Łokietka, którego podobiznę szlachta dobrzyńska przyjęła za herb z wdzięczności za wyzwolenie z rąk Krzyżaków, a bawole rogi symbolizować miały leśną naturę tej ziemi; inni z kolei dowodzą, że jest to wizerunek Kazimierza Wielkiego. Druga, odwrócona korona powstała później ze zniekształcenia naszymi zdobiącego szyję króla”.

Dokładniejszy opis herbu znajdujemy w twórczości Gustawa Zielińskiego ze Skępego (1809-1881), herbu Świnka, który nawiązał do idei herbu, dokonanego przez heraldyka Bartosza Paprockiego, rodaka także naszej ziemi, który był skłonny w herbie Ziemi Dobrzyńskiej widzieć także głowę Władysława Łokietka: „(...) Herb Ziemi Dobrzyńskiej nabiera dla nas historycznego znaczenia: wiadomo bowiem, że wyobraża głowę sędziwego człowieka z dwiema koronami, jedną na głowie, drugą na szyi i rogami bawolemi. Bartosz Paprocki rodem Dobrzyńianin, opisując Ziemię Dobrzyńską, tak nam jej herb tłumaczy: »że nade wszystko inne ma herb albo znak najwspanialszy, człowieczą głowę między dwoma koronami, która stąd ozdobę wzięła, iż rycerstwo owych krain w samej nieprzyjacielskiej prawie garści będąc, zawsze panom swoim wiarę statecznie trzymali«. Ale to nie jest zadawalające objaśnienie. Przytoczyliśmy je dlatego jedynie, że Paprocki, któremu Ziemia Dobrzyńska była matką, jak sam powiada, i bliższy tych czasów, powinien był wiedzieć prawdziwe znaczenie herbu. My zaś w ten sposób objaśniamy. Głowa sędziwego człowieka, w której ostatnimi czasy uczeni krakowscy dopatrywali podobieństwa z rysami Władysława Łokietka, bez żadnej wątpliwości może być wizerunkiem tego króla, którego rycerstwo Ziemi Dobrzyńskiej, wdzięczne za wydobywanie ich ze szponów zakonu krzyżackiego, mogło uprosić, że im za herb pozwolił używać swojego wizerunku. Dwie zaś korony: jedna na głowie druga na szyi, są to właśnie owe dwie części, mazowiecka i kujawska, które się ostatecznie za przyczyną Łokietka zjednoczyły: rogi bawole znaczyły leśną naturę tej ziemi”⁵⁵.

Opis herbu Ziemi Dobrzyńskiej znajdujemy także w *Geografii historycznej ziem dawnej Polski* Zygmunta Glogera z 1903 r., który także uważał, że głową starca jest Władysław Łokietek: „Herb jej wyobraża głowę sędziwego człowieka z dwiema koronami, jedna na głowie z rogami bawolimi, a druga na szyi. Głowa ta oznacza króla Władysława Łokietka, którego rycerstwo Ziemi Dobrzyńskiej, wdzięczne za wydobywanie ze szponów zakonu krzyżackiego, uprosiło, że mu za herb pozwolił używać swojego własnego wizerunku. Dwie zaś korony, jedna na głowie, druga na szyi, są to właśnie owe dwie części: mazowiecka i kujawska, które się ostatecznie za przyczyną walecznego Łokietka zjednoczyły: na koniec rogi bawole czy turze miały oznaczać leśną naturę tej krainy”⁵⁶.

Takim samy sugestiom uległ F. Piekosiński, który w swoim dziele podał m. in.: „Traktatem kaliskim z r. 1343 odzyskał król Kazimierz W. ziemię dobrzyńską na zakonie. [...] Odtąd zaś używa ta ziemia swego własnego herbu, wyobrażającego głowę nakrytą koroną, z

⁵³ K. Niesiecki, *Herbarz Polski...*, s. 1, s. 168.

⁵⁴ *Kronika Polska Marcina Bielskiego*. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Sanok 1853, s. 12.

⁵⁵ G. Zieliński, *O Ziemi Dobrzyńskiej...*, s. 235.

⁵⁶ Z. Gloger, *Geografia historyczna...*, s. 115.

pośród której dwa rogi wystają, a druga korona przewrócona szyi”⁵⁷. Podobnie W. Zapałowski w 1907 r., podejmując się opisanie dziejów stolicy Ziemi Dobrzyńskiej – Dobrzyń, o herbie ziemi napisał: „Za herb używa głowy sędziwego człowieka, z koroną pod brodą, drugą zaś na głowie z dwoma bawolemi rodami”⁵⁸.

Przytoczeni autorzy opisu herbu dobrzyńskiego zupełnie bezwiednie powtarzali wcześniejsze opisy, nie podejmując prób wyjaśnienia wątpliwości. Inaczej postąpił Karol Estreicher, który występowanie rogów w tym herbie uznał za istotne nieporozumienie, tłumacząc ich pojawienie się analogią do herbu Wielkopolski, gdzie widzimy rogi, ale na koronowanej głowie bawoła, a nie na głowie starca (Kazimierza Wielkiego)⁵⁹. Tak więc rogi na klejnocie herbu dobrzyńskiego – jak słusznie wskazał to S. K. Kuczyński – są niezwykłą, dodajmy, niepotrzebną ozdobą.

Wśród opisów popularyzujących herb Ziemi Dobrzyńskiej pragniemy zwrócić uwagę na zapis widniejący na stronie abc-heraldyki.net, gdzie znajdujemy taką notatkę oraz ilustrację rzekomo XIV-wiecznego herbu tej ziemi: „Pewną zagadką jest herb ziemi dobrzyńskiej: w czerwonym polu brodata głowa w koronie z rogami srebrnymi (lub złotymi), z odwróconą koroną na szyi. Datuje się ten herb na wiek XIV. Miałby jakoby przedstawiać portret króla Władysława Łokietka lub jego syna, Kazimierza Wielkiego. Bardziej prawdopodobna jest hipoteza, że jest to głowa legendarnego babilońskiego króla Nabuchodonozora, zamienionego według popularnej w średniowieczu legendy w byka. Korona na szyi powstała z błędnej interpretacji kołnierza, pojawiającego się w tym miejscu na najstarszych wizerunkach”⁶⁰. Informacja ta wydaje się nieprawdopodobna, bowiem z przeglądu zamieszczonego w pierwszym podrozdziale wyraźnie widzimy, że w żadnym XIV-wiecznym wizerunku herbu dobrzyńskiego nie ma korony na szyi. Co prawda autor tej wiadomości, stwierdza, że pojawiła się ona wskutek niewłaściwej (błędnej) interpretacji ubioru królewskiego, bądź rycerskiego, ale to dopiero możemy stwierdzić po raz pierwszy u B. Paprockiego z 1584 r., a nie w XIV w. Nie dajemy również wiary w pochodzenie herbu Ziemi Dobrzyńskiej od króla Babilonu, o czym piszemy w innym miejscu.

W niektórych współczesnych materiałach promocyjnych pojawiały się informacje, że prezentowany obok wizerunek herbu stanowi „Herb Księstwa Dobrzyńskiego (1227-1392)”. Z taką interpretacją w żaden sposób nie możemy się zgodzić, bowiem oznaczałoby to, że herb Ziemi Dobrzyńskiej powstał już w czasach Konrada Mazowieckiego, który co dopiero wydzielił część dzielnicy mazowieckiej, z której to wygenerowało się owe księstwo, a dopiero później ziemia⁶¹.

W latach 20. XX w. krakowskie Wydawnictwo Artystyczne i Literackie Franciszka Zielińskiego wydało widokówkę z herbem Ziemi Dobrzyńskiej wykonanym przez rysownika Stanisława Eliasza Radzikowskiego (1869-1935), lekarza, malarza i rysownika. Mimo iż pod względem plastycznym zasługuje on na uwagę, to jednak praca nie uwzględnia idei herbu pierwotnego. Autor herbu wprost uwypuklił istnienie na szyi drugiej (identycznej jak na głowie) korony. W górnej koronie nadmiernie wyeksponował rogi. Jedynie zgodne z pierwotnym wyglądem herbu z krakowskiej Kamienicy Hetmańskiej są długie włosy, wąsy i broda Kazimierza Wielkiego.

⁵⁷ F. Piekosiński, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, t. 1: *O dynastycznym szlachte polskiej pochodzeniu*, Kraków 1896, s. 163.

⁵⁸ W. E. Zapałowski, *Po starożytnym Mazowszu. Dobrzyń...*, s. 8.

⁵⁹ K. Estreicher, *Grobowiec Władysława Jagiełły*, „Rocznik Krakowski”, t. 33: 1952, z. 1, s. 17.

⁶⁰ *Polska heraldyka ziemna*, <http://abc-heraldyki.net/page5.php/7> I 2017.

⁶¹ *Ziemia Dobrzyńska*, Toruński Serwis Informacyjny, <http://www.turystyka.torun.pl/art/337/ziemia-dobrzyńska.html/8> I 2017.

W 1939 r. ukazała się praca A. Chomickiego pt. *Herby miast i ziem polskich*, gdzie znalazł się krótki opis herbu Ziemi Dobrzyńskiej: „*Dobrzyńska Z. Głowa ludzka w koronie, z której wychodzą dwa bawole rogi, pod głową korona odwrotnie*”⁶².

W 2010 r. na korytarzu krakowskiego XX Liceum Ogólnokształcącego przy ul. Szlak 5 z 1912 r. odkryto niewielki fragment herbu Ziemi Dobrzyńskiej, pochodzący z okresu, kiedy wzniesiono budynek szkoły⁶³.

Współcześnie herb Ziemi Dobrzyńskiej znajdujemy, poza Wawelem oraz kościołami w Wiślicy, Stopnicy, Sandomierzu i Sali Hetmańskiej w Krakowie, m. in.:

- na mapie Polski z 1764 r.,
- w Kaplicy Królewskiej Katedry Płockiej⁶⁴,
- na okładce książki Jerzego Pietrkiewicza pt. *Pogrzeb Europy*, wydanej w Londynie w 1946 r.⁶⁵

oraz w kilku miejscach na Ziemi Dobrzyńskiej, m. in.: na pałacu w Zarzeczewie⁶⁶, kościele w Mochowie, kościele bernardyńskim w Skępem, sali reprezentacyjnej dawnego Sejmiku Lipnowskiego (dziś MCK) oraz na starym cmentarzu-Kalwarii w Oborach.

Począwszy od r. 2008 r. herb Ziemi Dobrzyńskiej prezentowany jest na okładce „Rocznika Dobrzyńskiego”, wydawanego przez Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe z siedzibą w Rypinie. Kilka lat temu motyw herbu Ziemi Dobrzyńskiej, jednak przypominający raczej bohomaża, „przypieczętowano” w herbie powiatów rypińskiego i lipnowskiego.

W 2011 r. z okazji 600-lecia I pokoju toruńskiego herb Ziemi Dobrzyńskiej wyeksponowano na karcie pocztowej, wydanej przez Poczta Polska (Cp.1558, wyd. 1.02.2011). Na wersie karty, w miejscu znaczka pocztowego widoczny jest zniekształcony przez B. Paprockiego herb z jego dzieła z 1584 r. pt. *Herby rycerstwa polskiego*⁶⁷. Na rewersie karty zawarto bezkrytyczną informację dotyczącą herbu dobrzyńskiego, wziętą *in extenso* z *Geografii historycznej Polski Z. Glogera*, II wydanie z 1903 r.: „*Herb jej wyobraża głowę sędziwego człowieka z dwiema koronami, jedna na głowie z rogami bawolimi, a druga na szyi. Głowa ta oznacza króla Władysława Łokietka, którego rycerstwo ziemi Dobrzyńskiej, wdzięczne za wydobycie ze szponów Zakonu krzyżackiego, uprosiło, że mu za herb pozwolił używać swojego własnego wizerunku. Dwie zaś korony, jedna na głowie, druga na szyi, są to właśnie owe dwie części, mazowiecka i kujawska, które się ostatecznie za przyczyną walecznego Łokietka zjednoczyły: na koniec rogi bawole, czy turze miały oznaczać leśną naturę tej krainy*”.

Wizerunek herbu Ziemi Dobrzyńskiej przyjęło na logo oraz na sztandar Kurkowie Bractwo Strzeleckie Ziemi Dobrzyńskiej⁶⁸. Bałamutną wprost informację dotyczącą herbu Ziemi Dobrzyńskiej podaje natomiast Wikipedia pod hasłem „Ziemia Dobrzyńska” (https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemia_dobrzy%C5%84ska), gdzie w 2006 r. emerytowany nauczyciel informatyki, o pseudonimie „Bastionow”, zamieścił współczesny wizerunek herbu powiatu rypińskiego, z informacją (*sic!*), iż jest to herb Ziemi Dobrzyńskiej. W ten sposób ponad 10 lat w przestrzeni publicznej podawany jest niewłaściwy herb tej ziemi! Tej mylnej informacji ulegli profesjonalni znawcy sztuki, np. w 2014 r. autor bloga pt. *Po drugiej stronie*

⁶² A. Chomicki, *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1929, s. 4.

⁶³ W. Drelicharz, *O herbach w architekturze i sztuce Krakowa*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” nr 59: 2009-2010, s. 131.

⁶⁴ W sklepieniu Kaplicy od góry (częściowo zasłonięte) herby Wielkopolski i Małopolski przedzielone koroną, która wieńczy główny herb Rzeczypospolitej Trojga Narodów, nawiązujący do herbu z okresu powstania styczniowego, Polska – Orzeł Biały, Litwa – Pogoń, Ukraina – św. Michał Archanioł. Na dole herby: Mazowsza(?), Ziemi Dobrzyńskiej oraz ziemi łęczyckiej.

⁶⁵ W zbiorach autora.

⁶⁶ <http://kujawsko-pomorskie.regiopedia.pl/wiki/herb-ziemi-dobrzyńskiej/1.06.2011>.

⁶⁷ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 912.

⁶⁸ <http://www.ziemiadobrzyńska.org/sztandar.html/1.06.2011>.

lustra, który za herb Ziemi Dobrzyńskiej przyjął, najpewniej za Wikipedią, współczesny herb powiatu lipnowskiego⁶⁹.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej został wyeksponowany na symbolach istniejącego od 1 stycznia 1999 r. Województwa Kujawsko-Pomorskiego, tj. na sztandarze województwa, gdzie na barwie srebrzysto-białej znajduje się wieniec ze stylizowanych liści laurowych, haftowany złotym szychem. W narożnikach płata sztandaru umieszczone są cztery tarcze z herbami historycznych ziem Województwa Kujawsko-Pomorskiego w porządku od góry: Kujaw, Ziemi Dobrzyńskiej, Wielkopolski i Prus Królewskich. Przy opisie herbu Ziemi Dobrzyńskiej podano: „*na tarczy jednolitej czarnej głowa brodata wprost w złotej koronie otwartej ze złotymi rogami i takimże kołnierzu w kształcie korony na opak*”. Rzecz w tym, że ów kołnierz nie przypomina w zasadzie korony. Czy zatem twórcy tego wizerunku herbu dobrzyńskiego chcieli (świadomie, bądź nieświadomie) nawiązać do pierwotnego, właściwego herbu tej ziemi? Herb Ziemi Dobrzyńskiej nie został w żaden sposób uwzględniony w herbie tego województwa, gdzie w polu srebrnym tarczy herbowej znajduje się półorzeł czerwony, zwrócony w prawo o dziobie, języku i pazurach złotych oraz półulew czarny, zwrócony w lewo o języku czerwonym i pazurach czarnych; na głowach półorła i półlwa jest złota korona, otwarta z umieszczonymi w niej klejnotami w kolorze czerwonym⁷⁰.

Współcześnie herb Ziemi Dobrzyńskiej funkcjonuje w przestrzeni publicznej, jednak jest on ograniczony przede wszystkim do działalności instytucji społeczno-kulturalnych, rzadziej natomiast samorządowych, poza samorządowymi powiatami: w Lipnie i Rypinie, jednak tam – na skutek fatalnych propozycji współczesnych „heraldyków” – został on wykorzystany do herbów tych powiatów w sposób urągający pierwotnej idei i wyglądowi tego herbu.

O właściwy herb Ziemi Dobrzyńskiej

Choć w literaturze XIX-wiecznej dopatrywano się w herbie dobrzyńskim wizerunku Władysława Łokietka, to na podstawie wyżej przeprowadzonego wywodu jesteśmy pewni co to tego, iż należy w tym znaku widzieć podobiznę Kazimierza Wielkiego, bowiem najwierniejszy i pierwszy wizerunek herbu Ziemi Dobrzyńskiej, do dziś dobrze zachowany, znalazł się na sarkofagu władcy, który przywrócił Ziemi Dobrzyńską do Korony po pokoju kaliskim z Krzyżakami w 1343 r. Ten fakt bez wątpienia musiał przesądzić o umieszczeniu korony królewskiej tego właśnie władcy na wizerunku umieszczonym po jego śmierci w 1370 r.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej znalazł się w najważniejszym, środkowym pręśle krakowskiej Kamienicy Hetmańskiej (miejskiego pałacu) obok klejnotu Orła Białego. W Krakowie, do którego Kazimierz przywiązywał szczególną wagę, gdzie przebywał najczęściej i tu wystawił ponad połowę swoich dokumentów, w jego czasach w sposób szczególnie wyróżniano właśnie Orła Białego (herb Królestwa i Ziemi Krakowskiej) i zaraz obok niego klejnot Ziemi Dobrzyńskiej, która – przypomnijmy to z mocą – była jedną z najważniejszych zdobyczy Kazimierza Wielkiego⁷¹. Stąd bez wątpienia wyobrażenie głowy starca z długimi włosami, wąsami i brodą musi być kojarzone właśnie z tym władcą i dalszą dyskusję i dywagacje, że może chodziło w tym znaku o podobiznę Władysława Łokietka, należy już odłożyć *ad acta*⁷².

⁶⁹ M. Przybylski, *Barwna Polska... herb województwa kujawsko-pomorskiego*, <http://empeblog.blogspot.com/2014/09/barwna-polska-herb-wojewodztwa-kujawsko.html/8> I 2017.

⁷⁰ Uchwała Nr 444/2000 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 10 VII 2000 r. w sprawie ustanowienia wzoru herbu, flagi i sztandaru oraz innych insygniów Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

⁷¹ M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce...*, s. 267.

⁷² Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. 1: *Organizacja państwa*, Poznań 1939, s. 19-20; M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce...*, s. 286-287..

Mimo iż zarówno w XIX wieku, a przede wszystkim we współczesnych wizerunkach, cały czas prezentowano trudną do wytłumaczenia wersję herbu z drugą koroną, to jednak w różnym czasie byli artyści i znawcy historii Ziemi Dobrzyńskiej, którzy potrafili odwoływać się do właściwego wizerunku herbu tej ziemi. Doskonałym przykładem jest zachowany (we fragmentach) herb Ziemi Dobrzyńskiej na fasadzie pałacu wielce patriotycznej i zasłużonej dla tej ziemi rodziny Sumińskich w Zbójnie. Płaskorzeźbiony herb jest pierwotnym herbem Ziemi Dobrzyńskiej, tj. korona z bawolimi rogami, a jednocześnie brak drugiej korony na szyi. Ale i współcześnie uznani artyści, sięgając do pierwowzoru herbu Ziemi Dobrzyńskiej, przedstawiali jej herb we właściwym wyobrażeniu. Tak np. uczynił prof. krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych im. J. Matejki, prof. dr hab. Stanisław Tabisz (rektor ASP w kadencji 2016-2020), który w 2007 r. wykonał ilustracje herbu tej ziemi, co przedstawiają szkice poniżej: na pierwszym jest tylko jedna korona, na drugim - poniżej brody, element stroju królewskiego, który nie jest żadną miarą konotacją korony!

„*Bo w nas powrót do źródeł trwa – tam żyją o nas prawdy!*” – głoszą słowa popularnej piosenki Z. Wodeckiego pt. *Powrót do źródeł*. Trzeba więc i nam Dobrzyńiakom powrócić do pierwotnego wizerunku herbu tej ziemi. Nie było bowiem w ciągu XIV aż do drugiej połowy XVI wieku drugiej korony w jej herbie. Była jedna królewska korona Kazimierza Wielkiego, jego duża twarz, długie włosy i broda. Dopiero poniżej brody, która przecież zasłaniała szyję, widzimy ważny element stroju rycerskiego – niezbyt nadmiernie strojny obojczyk, a nie koronę (rzekomo widoczną na szyi). Istotnym elementem herbu są rogi zwierzęcia (bawoła, bądź tura), które żyły jeszcze na dużych połaciach leśnych tej ziemi w późnym średniowieczu, choć zostały one umieszczone dość przypadkowo, o czym piszemy wyżej⁷³.

Herb Ziemi Dobrzyńskiej nawiązujący do pierwotnego wyobrażenia z XIV-XV w.,
rys. wg koncepcji autora art. pl. Edytka Matejkowska (Płowęż),
własność autora szkicu.

A zatem elementami herbu Ziemi Dobrzyńskiej winny być:

1. tarcza herbowa koloru bordowego,

⁷³ Trudno zgodzić się z S. K. Kuczyńskim, *Zagadka herbu...*, s. 280-281, który na zwornikach katedry w Sandomierzu i kolegiaty w Wiślicy dopatruje się „drugiej korony na opak”. Według nas widać tam element stroju królewskiego, „spoczywającego” poniżej brody, a zatem nie na szyi, tylko na piersiach, bądź obojczyk.

2. godło herbu, tj. głowa (a nie twarz) królewska z długimi (niezbyt bujnymi) włosami, wąsami i brodą,

2.1. korona z wychodzącymi z niej niedużymi rogami zwierzęcia (może właśnie bawoła),

2.2. ozdobny element stroju królewskiego, bądź rycerski obojczyk, przykrywający górną część królewskiego korpusu.

Spośród trzech kolorów tarczy herbowej, używanych pierwotnie przy wizerunku herbu, tj. czerwonego, niebieskiego i czarnego, pierwszeństwo należy oddać temu pierwszemu, jako, że on symbolizuje ciągłe walki, przelewaną krew rycerstwa tej ziemi oraz kolejnych książąt i królów z jej wrogami: Jadźwingami, Litwinami, Prusami i Krzyżakami, aż do ostatecznego zwycięstwa po II pokoju toruńskim w 1466 r., pamiętając wciąż o ważnym wydarzeniu z tego długiego okresu, jakim była data 1343 r., czyli zawarty przez Kazimierza Wielkiego pokój z Krzyżakami i odzyskanie Ziemi Dobrzyńskiej. Herb „zrodzony”, można rzec, w połowie tego okresu i ugruntowany w czasach Kazimierza Wielkiego oraz jego następców już z dynastii jagiellońskiej (Władysława Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka, widoczny także na ich sarkofagach na Wawelu) nie może być wyparty ideą i dość swobodnym wyobrażeniem B. Paprockiego z 1584 r., tj. z czasów po upadku linii Jagiellonów. Trzeba zatem wrócić do źródeł!⁷⁴.

⁷⁴ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 912, który pisząc, iż „*herb, albo znak najwspanialszy, człowieczą głowę między dwiema koronami, która stąd tę ozdobę wzięła, iż rycerstwo onych krain w samej nieprzyjacielskiej prawie garści będąc, zawsze panom swoim wiarę statecznie trzymali*”, nie uwzględnił, iż znak ów „rodził” się nie w gronie dobrzyńskiego rycerstwa, a na dworze królewskim w Krakowie.

Zob. szerzej: M. Krajewski, *Dobrzyńska i Brzemienna Matka Boża w skępskim wizerunku*, Rypin-Skępe 2017, s. 39 i n.